

DİN VE SANAT AÇISINDAN

TESBİH

NESİMİ YAZICI

KONUNUN TANITILMASI :

Bu yazımızda her mükellef müslümanın günde edâ ettiği beş vakit namazından sonra çektiği tesbih üzerinde duracağız. Fakat yazımızın hudutlarını fazla geniş tutamadığımız için öncelikle tesbih kelimesinin manasına, Peygamberimizin (S.A.S.) bu konudaki buyruklarına kısaca temas edeceğiz. Sonra da Müslüman Türklerin elinde gerçekten bir sanat eseri hüviyetini kazanan bu yuvarlak tanelerin kısımlarını, yapılışını, sanat değerini özet olarak nakletmeye çalışacağız.

Kur'an-ı Kerim'de "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ı tesbih (ve tenzih) etmektedir. O (mülkünde) gâlib-i mutlak, (sun'unda) sahib-i hikmettir."¹ buyruluyor.

Bu ayette ve Haşr, Saf surelerinde tesbih mazi sırasıyla, Cuma, Teğabün surelerinde muzari sıgasıyla, A'la suresinde emir sıgasıyla varit olmuştur. Sebebi; her şeyin, her vakit, her an Cenab-ı Hakk'ı tesbih etmek şanında olduğudur. Bu hallerin ihtilâfıyla asla değişmez². Bunların haricinde daha birçok ayette tesbih geçmektedir³.

Peygamberimizin bu konuda müteaddit hadis-i şeriflerinden örnek olabilecek kadarını ileride göstereceğimizden burada yer vermiyoruz.

TESBİHİN MANASI :

Kur'an dilinde tesbih "Allah Teala'yı cenâb-ı akdesine layık olmayan şâibelerden gerek itikaden, gerek kavlen ve gerek kalben tenzih etmek ve uzak tutmaktır. Takdis de

(1) Hadid, ayet 1). (Çantay, 111. 1005).

(2) H. B. Çantay, K. Hakim ve Meâl-i Kerim, 111, 1005) (Bu surelerin ilk ayetleri).

(3) M.F. Abdülbakî, el-Mu'cem-ül Müfehres li elfazl-Kur'an-ıl-Kerim, Beyrut, S. 339-340.

RABBİNE BEŞ VAKİTTE İBADET
İÇİN BULUNDUĞU HER YERDE
BİRÇOĞU ŞAHESERLER OLAN
CAMİLER YAPIP, BURALARI
ZEVKLERİN EN İNCESİ VE EN
YÜCESİYLE TEZYİNEDEN
ECDADIMIZ, ŞÜPHE YOK Kİ BU
HUZURLU İBADETLERİNİ
KAPATIRKEN, EN UCUZUNDAN
BAŞLAYARAK YÜKSELEN
FİAT VE SANAT ÇİZGİSİYLE
DÜNYANIN EN İYİ
TESBİHLERİNİ KULLANMIŞTIR.

böyledir. Bunlar esasen uzak gitmek ve uzaklaştırmak manasından alınmıştır. Meselâ

سبح في الماء suda uzağa gitti demektir. قدس في الارض arzda uzağa gitti manasına gelir."⁴

"Tesbih esasen balığın suda, kuşun ve atın havada, nücûmun eflakte hızla geçişleri gibi süratle geçmek, yani hızla yüzmek manasına sıbahatten tef'îl olduğu için çok yüz-dürmek manasının lazımı olarak çok uzaklaştırmak ve pâklikte, temizlikte çok ileri götürmek manasından alınmış olarak tenzihte mütearef olmuştur. Ragıp der ki: "Tesbih

Allah-ü Tealayı tenzihtir, bunun aslı da Allah'a ibadette süratle gidiştir, ib'ad: **أبعده الله** :

Allah ıraketsin, gibi şer hakkında kullanıldığı gibi tesbihde fiilî hayra tahsis edilmiştir ve tesbih gerek kavil, gerek fiil ve gerek niyet ibadetin hepsine de itlâk olunur."⁵

Nihayet tesbih Allah'ın şanının her türlü lekeden uzak olduğunu ve kirli şeylerin ona yaklaşmıyacağını isbat eylemektir.

Peygamberimiz (S.A.S.) de kendilerine tesbih konusunda sorulan bir soruya "Allah Tealayı her arızadan, şaibeden **tenzihtir**,"⁶ cevabını vermiştir.

Bilindiği gibi namaz sonundaki tesbihin otuz üçlük ilk bölümünde "Sübhânallah" denilmektedir. Sübhânallah Kur'an'da sık sık geçen ve "Allah'ı noksan sıfatlardan ve uluhiy-

(4) Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, VII, 4729.

(5) a.g.e., IX., 6241.

(6) a.g.e., IX., 6243.

(7) İslam Ansiklopedisi, Sübbânallah mad., XI, 81.

yete aykırı şeylerden tenzih ve takdis ederim" manasına tesbihin has ismidir.⁷ Elmalılı

Hamdi Yazır tesbih konusunda " الحمد لله demek hamdin bir ifade-i mahsusası

olduğu gibi سبحان الله demekde tesbihin bir alemi mahsusu olduğundan dolayı

Kâmusta mezkur olduğu üzere سبحان الله demek manasına gelir"⁸ diyor. İşte bundan

dolayı yani namaz sonunda çekilen üç kelimededen -tesbih, tahmid, tekbir- ilkinden dolayı biraz sonra şeklini, kısımlarını göreceğimiz otuzüç taneden veya genellikle doksandokuz taneden meydana gelen bu diziye tesbih adı verilmiştir⁹.

TESBİHİN TARİHİ :

"Goldziher bugünkü şekli ile tesbih aletinin Hind'den Garbî Asyaya kadar gelmiş olduğunu gerçek bir vaka olarak isbat etmiştir. Bununla beraber bizzat Goldziher, tekbir, tehlil, tesbih gibi tenzih ve sena ibarelerini saymak için küçük taşların, hurma çekirdeklerinin kullanılmasını zikreden hadisler üzerine dikkati çekmiştir."¹⁰

Peygamber Efendimizin aşağıda nakledeceğimiz hadis-i şerifleri de dikkate alınınca, Onun zamanından itibaren namazların sonlarında tesbih çekildiğini kabul etmek gerekir.

"Şahabeden bazıları Peygamber (S.A.S.) e geldiler ve :

"— Ya Rasûla'llah, zenginler de bizim gibi namaz kılıyorlar, bizim gibi oruç tutuyorlar, (fakat onlar ayrıca) mallarının fazlasından sadaka da veriyorlar, bizden çok sevap kazanıyorlar" dediler. Rasulullah (S.A.S.)

— Allah size sadaka verme imkanları bahşetmedi mi? Her tesbih sadaka, her tekbir sadaka, her hamd sadaka, her tehlil sadakadır..."¹¹ buyurdular.

Bir başka hadisinde Peygamberimiz Ka'b İbn-i Ucre (R.A.) nin rivayetine göre: "Namaz ardında söylenecek güzel kelimeler vardır ki, onlar her farz namazların arkasında

(8) Hak Dini, IX, 6242,

(9) M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, 471.

(10) İ.A., Sübha mad., XI, 80; Bu konuda örnek: Sa'd b. Ebi Vakkas'tan naklen; Sa'd bir kadını görmeye giden Allah'ın elçisine refakat etti. Kadın, önüne koymuş olduğu çekirdekler veya küçük taşlar vasıtasıyla kendi tenzih ve sena ibarelerini sayıyordu. Peygamber ona: "Sana daha kolay ve daha faydalı olanı söyleyeyim mi? Yeryüzünde yaratmış olduğu unsurların sayısınca "Subbanehu"; gökte yaratmış olduğu kadar "subbanehu"; yer ve gök arasında bulunan unsurlar sayısınca "subhanehu"; yaratacağı şeyler kadar "subbanehu". Ve aynı şekilde "Allah-ü-Ekber, el-Hamdü li'llah ve la havle vela kuvvete illa bi'llah"... Bir başka örnek "Safiye dedi: Rasulullah ölümden tesbih ederken kullandığım dört bin çekirdek bulunduğu halde, içeri girdi, kendisine; "Onları tesbit ve sena sözlerini tekrar ederken kullanıyorum". dedim. O da: "Sana daha büyük bir sayı öğreteceğim" dedi. Yaratmış olduğu unsurların sayısınca subbanehu de." Son bir örnekte: "Rasulullah bize (Medine kadınlarına) dedi: "tesbih, tehlil ve takdis'i iş edininiz ve bunları parmaklarınız ile sayınız, zira parmaklar hesap vermek zorunda kalacaklardır." Bk. a.g.e.

(11) Nevevi, Riyâzü's-Salihin, Trc: Kıyamüddin Burslan, H. Hüsnü Erdem, 1, 157; Bu hadis ve namaz sonunda tesbit çekmek, sayısı vs., hk. bk. Ez-Zebidi, Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, II, 901-909.

söyleyen ve yapan kimse, hiçbir vakit hüsrana uğramaz. Onlar da; Otuz üç kere tesbîh, otuz üç kere tahmîd, otuz üç kere de tekbîrdir."¹² buyurmuşlardır.

Bu hadislerde görüldüğü gibi Peygamber (S.A.S.) kendisine gelenlere tesbîh çekmeyi (tesbîh, tehlîl, tekbîr) tavsiye buyurmuştur. Fakat namazlarda ve zikirlerde kullanılan bugünkü şeklindeki veya ona yakın tesbîhin kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı ve kullanılmaya başlanıldığı hakkında bir kayda raslanılmadığı gibi, yine ilk tesbîhin otuz üç taneli mi, yoksa doksan dokuz taneli mi olduğu da tesbit edilememiştir. Bununla birlikte tesbîh namaz sonlarında çekildiğine göre, namaz sonlarında otuz üçer defa "Sübhane'llah, Elhamdülillâh, Allah'ü ekber" denildiği gözönüne alınırsa tesbîhin bir alet olarak yapılışını İslâm'ın ilk devirlerine kadar götürmek ve ihtiyaca tam cevap vermesi bakımından da ik defa doksan dokuz taneli olarak yapıldığını kabul etmek gerekir¹³.

Mamafih bu son naklettiklerimiz tesbîhin müslümanlardaki durumudur. Yoksa tesbîhin - yuvarlak daneler dizisi olarak - tarihini daha öncelere götürmek mümkündür. Nitekim tesbîh Hristiyanlıkta da vardı¹⁴.

Geçen yüzyılın sonlarında yaşayan ve İstanbula da bazı sanat eserlerinin dekorasyonu ve restorasyonu için gelen Fransız mozaikeçi ve ressamı Pretextat Lecomte dilimize "Türkiye'de Sanatlar ve Zeneatlar" adıyla çevrilen eserinde o sırada Türkiye'deki tesbîhçilik sanatını anlatırken tesbîhin genel tarihi hakkında şu bilgileri veriyor:

"Tesbîhin tarihi ta eskilere dayanır. Firavnlr devrinden kalma lahitlerde renkli camlara rastlanmaktadır. Tesbîh kolyeden çıkmış olsa gerek, nitekim bu, kadına atfedilen en eski süs eşyasıdır.

İstisnasız bütün vahşi kabilelerde kolye revaçtadır. Afrika'da sayısız ülkeler topraklarını bir avuç rengârenk boncukla trampa etmişlerdir... Asurun destanı kraliçesi güzel Semiramis, Babil'deki sarayında muhteşem kolyelerle gezinirdi."¹⁵

Tesbîh garplılarda yalnız dini gaye ile kullanılır. Müslümanlarda ise önceleri yalnız dini gaye ile kullanılırken sonraları dini gayeler yanında el meşgalesi, eğlence olarak da kullanılır oldu¹⁶. Bununla birlikte eğlence için kullanılan tesbîhler umumiyle otuz üç tanelidir. Bundan az tanelinin biraraya getirilmesinden meydana gelen taneler dizisine tesbîh demek mümkün değildir.

TESBİHİN TARİFİ :

Buraya kadar yazdıklarımızdan ve zaten aramızda daima kullanılır olmasından dolayı tesbîhi tanımayanımız yoktur. Bununla birlikte yine de bir tarifini kaydetmek gerekirse şu şekilde yapabiliriz: "Çok değişik maddelerden yapılmış ve çeşitli şekiller verilmiş tanelerin, namazın sonunda ve bazı Esmâ-i Hüsnâ okunduğu zaman sayısının bilin-

(12) R. Salhin, III, 80; Tesbîhin fazileti hakkında T. Sarih, XII. de 2159, 2161, 2189 nolu hadislerle bakılabilir. Namaz sonunda çekilen tesbîhin sayısı hakkında ise üç kelimeden her birinin on birerden otuz üç mü, otuz üçerden doksan dokuzmu, veya bir ilavesiyle yüz mü, veyahutta üç tesbîh kelimesi bir arada ve bir defada söylenerek otuz üç mü olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Bu arada tesbîhdeki bu üç kelimenin sırası konusunda ihtilaf vardır. Bu konulardaki muhtelif rivayetler ve geniş bilgi için T. Sarih, 11, 901-911. sayfelerdeki dipnotlara bakmak yararlı olur.

(13) Pakalın, Tarih Deyimleri, III, 472.

(14) Celal Esad Arseven, Sanat Ansiklopedisi, IV, 1978.

(15) Pretextat Lecomte, Türkiye'de Sanatlar ve Zeneatlar, Çev: Ayda Düz, 201.

(16) a.g.e. 202; Nurettin Rüştü Büngül, Eski Eserler Ansiklopedisi, II, 88.

(17) İ.A., Sübha, XI, 79.

mesi için kullanılmak üzere ip gibi bir yere dizilmesi ve uçlarının birleştirilmesi suretiyle meydana gelen dizgidir."¹⁸.

Tabî tesbihler eğlence gayesi ile de kullanılagelmıştır.

TESBİHİN KISIMLARI :

Şimdi kısaca bir tesbihte bulunan herbir parçaya ne gibi isimler verildiğini sıralayalım. Çoğunlukla ibrişim gibi devamlı sürtünmeye tahammüllü, çabuk kopmayan iplere dizilen tesbihin herbir toparlağına **t e s b i h t a n e s i** adı verilir. Bu tanelerin hep bir boyda ve aynı şekilde ve büyüklükte olmasına çok ehemmiyet verilir. Tesbih taneleri torna tezgahında çekilerek bir haddeden geçirilmek suretiyle ayar edilir. Bu gibi muntazam taneli tesbihlere haddeden çekilmiş derler. En küçüğü otuz üç taneden meydana gelen tesbihlerin namazda çekilenleri genellikle **ü ç ç e k i m** tabir olunan doksan dokuz taneden müteşekkildir. Bunlar haricinde tekkelerde kullanılan beş yüzlük ve binlik tesbihler de vardı ki bu sonuncuların taneleri diğerlerine nisbetle daha büyüktür. Tesbih taneleri tam toparlak yani kürevi, yassıca toparlak, beyzî, şalgamî (şalgam şeklinde iki tarafı basık), servi vs. şekillerinde çekilir. Taneleri çok küçük olanlara **k a d ı n t e s b i h i** denir. "Armudî, uçlu, yarım beyzî şekilde tanelli tesbihler de bulunabilir."¹⁹ Her otuz üç taneden sonra diğer kısımla önceki kısmı ayıran yassıca ve ortası delik bir başka şekil tane bulunur ki buna **n i ş a n e** denir. Doksandokuzluk bir tesbihte iki nişane bulunur. Tesbihin iplerinin iki ucunu birleştirdiği yere çekme ve süslü bir uzunca sap ve buna bağlı bir püskül konur. Bu sapa **i m â m e** denir. Hepsinde olmamakla birlikte bazı tesbihlerde imamenin yanından itibaren yedinci taneden sonra tesbih taneleri ile de orantılı mercimek büyüklüğündeki parçaya **p u l** tabir olunur. Bu yedi defa tekrar edilecek dualarda kolaylık içindir. Tek çekimlik tesbihlerde de pul bulunabilir. Tesbihin ucuna tire, ipek, gümüş veya altın tellerden yapılmış bir püskül takılır ki buna **k a m ç ı** denir. İmamenin ucundaki ipliğe takılan nişaneye benzeyen fakat deliği dikine olan parçaya **t e p e l i k** tabir olunur²⁰.

TESBİHİN İMAL EDİLDİĞİ MADDELER :

Çok değişik maddelerden tesbih yapılmıştır. Bununla birlikte bu maddeleri taş ve ağaç diye iki ana bölüme ayırmak ta mümkündür. Madenler ve hayvansal maddeler de taşta dahildir. Pretextat Lecomte bahsi geçen eserinde "Tesbih imaline yarayan maddeleri sayarsak sonunu kolay getiremeyiz. Bunların ne kadar değişik ve çeşitli olduğu tasavvur edilemez. En basit renkli camdan, Şarkın en nadide incilerine kadar sayısız maddeleri içine alır"²¹. diyor. Gerçekten de tesbih taneleri en basit ağaçtan ve taneli cisimlerden, çekirdeklerden başlamak üzere, en güzel ve kıymetli madde ve madenlere kadar çok çeşitli maddelerden yapılmış, yapıldığı maddelerin kıymetine, yapılmasındaki güçlüğü ve sanat değerine göre kıymetlenmiştir. Pretextat Lecomte, çeşitli odunlardan başka ağaç tesbih imalinde akasya, sarısabır, Brezilya tahtası, Calliatour tahtaları vs. kullanılır, diyor. Bu arada sertleştirilmiş tahtadan da tesbih yapıldığını belirtiyor²².

(18) İ.A., Sühba, XI, 80; Sanat Ans., IV, 1973; Tarih Deyimleri, III, 471.

(19) Tarih Deyimleri, III, 472 (Ahmet Rasim Beyin Ramazan musahabelerinden naklen).

(20) Bu kısım için bk. Sanat Ansiklopedisi, IV, 1973-1974; İ.A., Sühba, XI, 80; Eski Eserler Ans., II, 89.

(21) Türkiye'de Sanatlar..., 204.

(22) a.g.e., 203.

İmal edildiği maddenin cinsi itibarıyla taş ve ağaç diye ikiye ayırdığımız tesbihlerin şimdi de hangi maddelerden yapıldığının bir listesini verelim.

Taş tesbihlerin yapıldığı madeni ve hayvani maddeler, alfabetik sırayla: "Akik, (Sirmaî cinsi makbuldür). Anber, (Ak ve siyah neveleri vardır, güzel kokuludur). Bağa (kaplumbağa kabuğu), cam, Eskişehir Taşı (Lüle taşı; Beyazdır, kullanıldıkça sararır), fildişi, inci, kantaşı (koyu zeytuni içinde kırmızı), kehribar (kedi gözü, limonî, sarı, ateşi, buzlu, siyah neveleri vardır). Mercan (nâka balık dişi ve kemiği), narçın (Hindistan cevizinden yapılır, samur rengi makbuldür, terden çatlar). Necef (umumiyyetle fesatalı yapılır). Sedef (som yeşil renktedir. (Fildişi bakır mahlûlü içinde bırakılarak elde edilir). Şahmaksud (sarı ve filizî olur, yeşili makbuldür). Yeşim (jad denilen tirşe rengindeki taş, yağmur taşı da denir). Yıldız (kedi gözü ve aşk taşı da derler). Yüzsürü (siyah Erzurum kehribarı üstüne gümüş kakma). Zergerdan (gergedan boynuzu).

Ağaç tesbihlerin yapıldığı ağaç cinsleri: Abanoz (Siyah ve serttir). Demirhindi (koyu kahverengi), düveydari, Fethipaşa, gül ağacı (Hint ve Mısır gülağaçları makbuldür). Kalenbek, kanağacı, kuka, maverd (güzel kokuludur). Öd ağacı (güzel kokuludur). Pelesenk, nebik (sakız ağacı), sandal (servi), sırçalı kuka, yılan ağacı, zeytin ağacı."²³

TESBİHİN TEZGAHI VE YAPILIŞI :

Şimdi de yeri gelmişken biraz da tesbihin yapılışı ve tezgahından bahsedelim. Şunu hemen kaydedelim ki tesbih yapmak (çekmek) son derece ustalığı gerektiren bir iştir, sabırla çalışma işidir. Bir tesbih ustasının yedi senede ancak kalfalığa çıktığı²⁴ düşünülürse sanatın inceliği daha iyi anlaşılır. Bununla birlikte bir tesbih tezgahı fazla da teferruatı bulunmayan oldukça basit bir tezgahdır. Buna tesbihçi tezgahı denir. Muhtelif kısımlarına şu isimler verilir. Alt ağaç; yanlarda tay denilen iki ayağını tutan kısımdır. Delikli peşme, ortasında ayar delikleri olan ağaç, Kubbe, dönen yuvarlak kısım. Kelebek, kubbeyi tutan kısım. Tezgah takozu, tesbihçinin çalışırken ayağını dayadığı ağaç²⁵. Bu tezgah haricinde diğer bazı lüzumlu aleti tesbih yapımcıları tabiidir ki kullanıyorlardı.

Yapılacak tesbih ağaçtan yapılacaksa, bu iş için seçilen malzeme önce boyuna ince, uzun sopalar haline getirilir, sonra bunlar testere ile ufak küpler halinde kesilirler. Bu parçalar iki tarafından karşılıklı olarak ucu sivri birer mil bulunan mengenenin milleri arasına konarak sıkıştırılır ve rende ile etrafı yuvarlatılır, Tesviye edilerek hazırlanmış olan bu küçük takozlar bir çıkırıktaki kemane ile döndürülerek keskin bir kalemle yuvarlatılırdı. Daha sonra kendine mahsus ölçü ile ölçülerek haddelenir, üstad bir tesbihçinin ölçüsünde hadde itibarıyla birbirinden zerre kadar fark bulunmazdı. Fakat bu elsanatı kısaca naklettığımız kadar kolay değildir; birçok incelikleri vardır.

Taştan yapılan tesbihler elmas tozu ile çarkta aşındırılarak tıraş edilmek suretiyle işlenir, cilalanır²⁶.

(23) Bu liste Sanat Ansiklopedisi adlı eserin, IV. cilt, 1974. sayfasından alınmıştır.

(24) Eski Eserler Ans., II, 90.

(25) Sanat Ans., IV, 1974; Ayr. bk. Türkiye'de Sanatlar ve Zeneatlar, 202-203.

(26) Sanat Ans., IV, 1973; Türkiye'de Sanatlar..., 202-203; Eski Eserler Ans., II, 89.

TESBİH YAPAN SANATKARLAR VE TESBİH SANATI :

Tesbihçilik, büyük bir sanattır ve Türkler arasında bilhassa İstanbul'da çok gelişmiş, büyük tesbihçiler yetişmiştir. Bunların yaptığı eserler Avrupalıları ve Amerikalıları da hayran bırakmış ve çeşitli koleksiyonlar yapmalarına sebep olmuştur²⁷.

Pretextat Lecomte'nin anlatımından bir tesbihçi masasını takibedelim: "İmalcinin masasının üzerinde nekadaz cazip, ne pırl pırl tanecikler görülür. Şen bir güneş onları ışınlarıyla okşar, en tatlı renkleriyle onlarda akseder. Hepsini büyüğü pırıltılarla sarar. Yuvarlak, düzgün, tertemiz sedef kendisini okşayacak parmakları bekler. Yanında amber tesbih altın rengiyle göz okşar. İçinde oynayan güneş ışınlarıyla mağrur bir duruşu var. Ötede yaşlı, ağırbaşlı abanoz, çansız serilmiş gibidir. Ancak görünüşü zengindir ve işlemesi eşsizdir. Aralarında kemik, sert tahta, boyanmış tahta, renkli camlar, şen ışıklarıyla arkadaşlarının ihtişamına kafa tutar sanki."²⁸

Yumuşuk maddelerden, özellikle ağaçtan tesbih taneleri yapmanın (çekmenin) nisbeten kolay olacağı düşünülse bile, sert taşlardan yapılan tesbihlerin, son derece güç yapıldığı, büyük zahmet ve mahareti, sabırlı çalışmayı gerektirdiği, mücevher taşlarının tıraş edilmesi kadar, hatta ondan daha güç bir iş olduğu meydandadır. Bilhassa yeşim, mercan, kehribar, zümrüt, yakut, firuze gibi kıymetli ve sert taşlardan yapılan tesbihlerin tanelerini aynı şekil ve hacimde yapabilmek bazen bir ustanın on senesini alabilirdi²⁹. Yapan ustanın adıyla anılan bu tesbihler, tornada çekildiği için, ustaya çeken; tesbih tanesi yapmaya da, çekmek denirdi. Böyle güçlkle yapılan tesbihlerde çok pahalıya satılırdı³⁰.

Yukarıda en güzel ve değerli tesbihlerin Müslüman Türkler tarafından ve bilhassa İstanbul'da yapıldığını kaydetmiştik. Araplar ve İranlılar bu sanatla fazla uğraşmamışlar, değerli eserler de meydana getirememişlerdir. "İstanbul'un tesbihçe en zengin zamanı 16. asrın sonlarına isabet ettiği anlaşıyor. Bu devrede İran'a, Turan'a, Şark'a, Garb'a tesbih yetiştirmiş, Türkiye'de de hemen hemen herkesin elinde değilse de cebinde bulunmuştur. Yemen fâtihi, vezir-i âzam Sinan Paşanın vefatında terekəsi arasında 15 adet çok kıymetli inci tesbih çıkmıştır³¹. Osmanlılarda sadrazamların padişahlara, Ramazanın 25'inde donanmış olan bir at ve Kadir gecesinde de, seccade ile tesbih takdimleri usûldendi³². Uzunçarşı, Selâtin camilerin önleri, çarşı içi, Kuledibi, İskelebaşı, Beşiktaş, Fatih, Eyübsultan, tesbih yapan ve satanlarla dolu idi. 1. Ahmet Camii Şerifini³³ yaptırıp ta ilk cuma namazı kılınacağı zaman, bu camiin kaç kişi alacağını merak ederek giren herkese bir ödağacı tesbihi hediye edilmesini emretmiş ve bu suretle 86.000 küsur tesbih gittiği anlaşılmış. Cami boşalırken de çıkana bir kalanbeki tesbih hediye olunarak yine

(27) Eski Eserler Ans., II, 94.

(28) Türkiye'de Sanatlar..., 203.

(29) Eski Eserler Ans., II, 90.

(30) Sanat Ans. IV, 1973 (Altın para ile birkaç bin liraya satılan tesbihler vardı); N. R. Büngül, a.g. eserinde s. 91-93 te 1939 yılı itibarıyla bazı tesbih cinslerinin fiyatını kaydetmiştir. Biz bir fikir vermek için üçünü buraya kaydediyoruz, 3.000 L.ya altın çakmalı, yeşim birinci nevi tesbih, yine 3.000 L.ya ala koyu al renkte, haddeli Seylan tesbih ve ucuzlarından bir örnek; 15 L.ya siyah kehrübalı.

(31) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 210, Ankara, 1948.

(32) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 176, Ank. 1948.

(33) 4. Kânun-u sani 1018 (1610) da temel atıldı, 4. Cemazel ahire 1026 (9 Haziran 1617) de açıldı. Mimarı Mehmet Ağa'dır. İ. Hami Danışmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, 265.

aynı sayı bulunmuştur. Burada bizl alakadar eden husus, Sultan Ahmet Camiinin kaç cemaat aldığı değil, böyle 200 bine yakın tesbihin bir - iki gün içinde nasıl tedarik edildiğidir. Şu hale nazaran, o zaman, İstanbul'da yüzlerce tesbihçinin bulunduğu anlaşılıyor.⁽³⁴⁾

Yukarıdaki izahattan sonra N.R. Büngül, Daha önceleri tesbih yapan ustaların isimlerinin tesbit edilemediğini, vesika bulunamadığını kaydedip son zamanlara ait şu ustaların adlarını veriyor. "Mevlanakapılı Mahmut Usta, Topkapılı Sadık Usta, Topuz İsmail Usta, Tosun Usta, Balatlı Nuri Usta, Beylerbeyilli Ali Usta, Horozun Salih Usta, Beşiktaşlı Sağır Rifat, Eyüplü Deli Tahir ve bir de bu kitabın yayın tarihinde sağ bulunan Halil Usta,⁽³⁵⁾ Tophanede İsmet ve Sahaflarda Nuri Ustalar meşhurdu⁽³⁶⁾.

N. R. Büngül, Eski Eserler Ansiklopedisi adlı eserinde: "II. Mahmud, Mevlanakapılı ustanın evine kadar gelir ve kürevi tesbih çektirmiş. Bu kürevi tesbihi de ancak Mahmud usta çekermiş. Son zamanlarda, siyah kehrubar üzerine altın tesbih işleyen ihtiyar Erzurum'lu Mehmet efendi vardı. "Bir sene zarfında ancak bir doksan dokuzlu tesbih yaparım, yüz altına satarım." demişti. 1. Dünya Harbi içinde, bunlardan birtanesi 200 TL. ya kadar satılmıştı. Tesbihin zümrüden, yakuttan, inciden, firuzeden olanları vardır. Topkapı Sarayı Müzesinde II. Selim'e ait olduğu söylenen inci tesbih bir şaheserdir. Mısır'da gördüğüm bir zümrüt tesbih, kolye haline getirilmişti. Bazı lekeleri olmasına rağmen buna kendi kanaatimce 50 bin TL. değer takdir etmiştim. 1. Cihan Harbi içerisinde Alimzâde ile bir Buharalı'nın getirdiği yakut tesbihe de 20 TL. verilmişti. Mâtareke devresinde de bir Hint Mihracesinin elinde bir firuze tesbih gördüm. 3 bin İngiliz lirasına aldığını söylüyordu. Bu rakamlar, Müslüman, Türk'ün tesbihe verdiği ehemmiyeti gösterir. Bir tarihte Salt Halim Paşa merhum, meşhur olan yakutunu göstererek "Nureddin bundan bir tesbihin olsa ne yapardın?" diye sormuştu. Ben de, "Çıldırırım" cevabını vermiştim. Hakikaten 10 bin altın kıymetinde olduğu söylenilen bir yakut tesbih yapılmak imkanı olsa, yalnız ben değil, dünya çıldırırdı."⁽³⁷⁾ diyor.

Rabbine beş vakitte ibadet için bulunduğu her yerde birçoğu şaheserler olan camiler yapıp, buraları zevklerin en incesi ve en yücesiyle tezyineden ecdadımız, şüphe yok ki bu huzurlu ibadetlerini kapatırken, en ucuzundan başlayarak yükselen fiat ve sanat çizgisıyla dünyanın en iyi tesbihlerini Allah'ını tesbihde - tesbih, tekbir, tehlil - kullanmıştır. Bu sırada siyah kehrubarın herbir otuz üçerlik tanelerine gümüş kakmayla yazılan Sühbanallah, Elhamdülillah Allah'ü Ekberleri çekmesi duraklarındaki ve imâmesindeki ara dualarıyla sanki gönlündeki tesbihi parmaklarının ucuna kadar bütün bedenine de yaptırmış, Mevlasının tesbihinde bu vücut azalarını da ilerideki günde şahadete hazırlamıştır.

(34) Eski Eserler Ans. II, 89-90.

(35) Eski Eserler Ans., II, 90. Kitabın ilk baskısı 1939 da.

(36) Sanat Ans., IV, 1973.

(37) Eski Eserler Ans. II, 90-91.